

İslam Hukukunda Ölenlerin Ardından Yapılan Bazı Uygulamaların Bidatle İlişkisi (Diyarbakır ve Mardin Örneği)

Bedri ASLAN*

Özet

İnanç ve din duygusu, insanlara doğuştan verilen fitrî bir eğilimdir. Her insan sahip olduğu bu eğilim ve kabiliyetini kullanarak, inançla ilgili duygularını tatmin etme yollarına başvurur. Vahyin amaçlarından biri insanlarda var olan inanç eğilimlerinin boş ve batıl alanlara yönelmesinin önüne geçip bu eğilimleri doğru alana çekmesidir. İslam hukukunun amacı ise insanların davranışlarının caiz olup olmadığını tespit etmektir. Bidat konusu İnanç ve hukuk bağlamında her aşırıda tartışılmalıdır. Son dönemlerde ise, ölen kişilerin ardından yapılan bazı uygulamaların bidatle ilişkisi tartışılmaktadır. Bu çalışmamızda, ölümlerle ilgili insanlar arasında bilinen ve yaygın olan bazı uygulamaların bidatle ilişkisi İslam hukuku açısından inceledik. Özellikle ölünün arkasından okutulan mevlit, verilen taziye yemekleri, yapılan mezarlık ziyaretleri, iskat, devir ve taziye gibi bazı uygulamaların bidatle ilişkilerinin hukuki boyutlarını araştırdık.

Anahtar Kelimeler: Bidat, ölen, caiz, din, hukuk.

The Relations between Some Applications Performed After the Dead and Religious Innovations in Islamic Law (Diyarbakir and Mardin Example)

Abstract

Belief and sense of religion are natural inclinations gifted to humans by birth. By using the inclinations and abilities, each person makes use of the ways to satisfy his feelings associated with belief. The aim of divine inspiration is to hinder the belief related inclinations directing the people to the futile and superstitious fields, on the contrary to direct these feelings towards right fields. Therefore, the aim of Islamic Law is to find out whether the behaviours of people are right or not in terms of Islam. The issue of innovation has been a matter of debate for ages. In recent years, the relations between applications performed after the dead and religious innovations have been discussed. In this study, we have investigated the relations of some common applications which are observed and known among people related to the dead and innovation within Islamic perspective in accordance with Islamic law. We have, particularly, searched the legal dimensions of the relations of the religious worships performed after the dead such as visiting cemeteries, annulment, transfer and condolence within religious innovations.

Keywords: Religious innovation, the dead, permissible, religion, law.

* Yrd. Doç. Dr., Batman Ü., İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku A. B. D.
aslan-bedri@hotmail.com

Giriş

Hak din anlaşmadığı zaman batıl din, bidat ve hurafeler hak din olarak telakki edilebilir. Cahiller, din düşmanları ve menfaatperestler de din kisvesi altında insanları kandırabilirler. Nitekim falcılar, cinciler, sihirbazlar ve üfürükçü hocalar dini kullanarak para kazanmaktadırlar. Bunların, saf ve cahil insanlar üzerindeki etkisi din adamlarınınkinden daha fazladır. Dolayısıyla âlimlerin görevi dinin yasakladığı fal, sihir, hurafe ve bidatleri iyi öğrenip, bunların zararlarını Müslümanlara açıklamalarıdır. Bununla birlikte insanları falcı, sihirbaz, bidat ehli ve hurafecilere muhtaç hale getiren nedenleri iyi araştırıp ortaya koymaları gerekir. Çünkü insanlarda var olan inanç eğilimi doğru bir inançla beslenmezse batıl inançlar bu boşluğu dolduracaktır. Batıl inançların kalbe iyice yerleştikten sonra onun oradan sökülüp atılması hem zordur hem de zaman alır. Özellikle ölüm konusunda insanların bidatlere inanmaları daha kolaydır. Nitekim Türkiye'nin birçok yöresinde ölümlerin ardından bazı bidatler işlenmektedir. Ölümler arkasından yerine getirilen dini vecibeler ile yapılan bidatler birbirlerine karışmış bulunmaktadır. Dini vecibeleri ve bidatleri iyi bir şekilde öğrenip insanlara anlatmazsak, bu durumda inananlar bidatleri dini bir vecibe olarak telakki edebilirler. Bu da dinin yozlaşmasına sebep olur. Dolayısıyla ölümle ilgili bidatlerin iyi bir şekilde tespit edilip önlenmesi daha da önem arz etmektedir. İslam âleminde ölümle ilgili olan bütün bidatlerin bir makalede ele alınması zordur. Konuyu sınırlandırmak amacıyla Mardin ve Diyarbakır'da yaygın olan ve ölümlerin arkasından yapılan bidatleri ele almayı uygun gördük. Bunların İslam hukuku açısından hükmünü ele almadan önce bidatin tanımını yapmak, hakkında varit olan hadisleri tahlil etmek ve İslam hukuku doktrininde âlimlerin bidat hakkındaki görüşlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Bidat Kavramı

Bidat; lügatte dinde olmayanı dine sokmak,¹ din kemale erdikten sonra dinde yeni bir şey ortaya koymak demektir.² İstilahta ise birçok tanımı yapılmıştır. Onlardan birkaç tanesi şöyledir: “Kendisine delalet eden bir delil olmadan ortaya çıkarılan şeylerdir.”³ “Dinin aslında olmayan ve şer’î delillere istinat etmeden sünnete aykırı olarak icat edilen şeylerdir.”⁴ “Bidat, sahabe ve tabiî döneminde olmayan, sonradan ortaya çıkan şeyler ve şeri delilin gerektirmediği şeylerdir.”⁵ Başka bir ifadeyle bidat, dinde olmayan bir şeyin dine katılıp dinin bir aslı gibi telakki edilmesidir. Yukarıda aktardığımız bidat tanımlarından, Peygamber (s.a.s.) zamanında olmayıp daha sonra ortaya çıkan her şeyin bidat olarak nitelenemeyeceği anlaşılmaktadır. Mesela apartmanlarda oturmak, uçağa binmek ve yemeklerde kaşık kullanmak gibi şeyler bidat değildir. Zira bu durum dini bir konu olmadığı için dinle alakası olmaz. Fakat dinle ilişkisi bulunup veya bu manada dinî bir mesele ile karıştırılması söz konusu olup sonradan ortaya atılan uygulamalar bidat sayılabilir. Mesela iskat içerisinde yapılan devir, kabirlerin mermer ve benzeri yapılarla süslenmesi veya başka bir etkinliğin dinin gereği olarak vacip veya sünnet şeklinde telakki edilerek yapılması gibi durumlar bidat olarak nitelenebilir.

Netice olarak bidat, daha önce olmayıp sonra meydana gelen ve hakkında şeri bir delil bulunmayan dini şeylerdir. Bu itibarla yeni ortaya çıkan şeyler, hukukun genel bir kaidesinin veya temel bir prensibinin altına giriyorsa buna bidat denilmez. Buna göre daha sonra meydana gelen her şey bidat olarak nitelenemez.

1. Hadislerde Bidat

Bidatle ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir. Bidati bilmek ve tanımak için konuyla ilgili rivayet edilen üç hadisi zikredip değerlendirmek istiyoruz.

“Kim bu işimizde (dinimizde) onda olmayan şeyleri icat ederse, o şey reddedilir.”⁶ Hadiste geçen “kim bu işimizde (dinimizde) onda olmayan şeyleri icat ederse” anlamına gelen Arapça “men ahdesa fi emrinâ (من أحدث في أمرنا)” terkibinden; İslam dininden olmayan bir şey İslam’a sokulur ya da din adına yapılırsa, bu şeyin reddedilmesinin gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sonradan ortaya çıkan ve dini bir mesele olmayan maddi şeylerin bidat sayılması mümkün değildir.

1 Komisyon, *Mucemu'l-vesit* (y.y., Mektebetu’ş-Şürükid-Devliyye, 2004), 44.

2 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dârü'l-Maarif, t.y.), 2: 229.

3 Abdurrahman b. Şihabuddin Ebu'l-Ferec Zeynuddin İbn Receb, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem* (Beirut: Dârü İbn Kesir, 2008), 596.

4 Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİBY, 2006), “Bid’at” md., 72.

5 Ali b. Muhammed es-Seyyid el-Cürcanî, *Târifat* (Kahire: Dârü'l-Fedile, t.y.), 40.

6 Müslim b. el-Haccac Ebu'l-Hasan en-Neysabûri, *Sahihu Müslim* (Beirut: Dârü İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.), 3: 1343; Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Bustî, *Sahihu İbn Hibban* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 1: 207; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari* (Beirut: Dârü'l-Marife, 1379), 13: 253.

Mesela daha önce bulunmayan yeni ulaşım araçları ve ev eşyaları gibi şeyler bidat olarak nitelenmez.

Başka bir hadiste Peygamber (s.a.s) “Sözlerin en güzeli Allah’ın kelâmı, yolların en hayırlısı da Muhammed (s.a.s.)’in yoludur. İşlerin en şerlisi de sonradan ortaya çıkarılan şeylerdir ve her bidat dalâlettir”⁷ buyurmaktadır. Cabir b. Abdullah’ın (r.a) rivayet ettiği bu hadiste geçen “hedyu” kelimesinden anlıyoruz ki Peygamber’in yolu İslam dinidir. Sonradan ortaya çıkarılan şeyler ise dinle ilişkilendirilerek yapılırsa bidat sayılır, aksi takdirde sayılmaz.

Diğer bir hadiste de Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Kim İslâm dininde güzel bir sünnet başlatırsa, bu güzel işten dolayı kendisine sevap verilir. Ayrıca kendisinden sonra bu sünnetle amel edenlerin sevabı kadar da kendisine sevap yazılır. Bu husus, diğerlerinin sevabından da bir şey eksiltmez. Kim de İslâm dininde kötü bir sünnet başlatırsa, kendisine hem kendi günahı hem de o işle amel edenlerin günahı kadar günah yazılır ve bu durum diğerlerinin günahından da bir şey eksiltmez.”⁸ Yukarıda Cerir’in (r.a.) rivayet ettiği “Bu güzel işten dolayı kendisine sevap verilir” ve “kendisine hem kendi günahı hem de o işle amel edenlerin günahı kadar günah yazılır” anlamındaki hadis ifadelerinde geçen sevap ve günah kelimelerinden de anlıyoruz ki başlatılan sünnet dini olan sünnet ve yol olup, dünyevi yol ve alışkanlıklar değildir.

Kısacası konuyu ilgili hadisler ışığında ele aldığımızda bidat kavramının yalnız dini konularda veya din adına ortaya atılan meselelerde söz konusu olduğunu görmekteyiz. Dünya işleriyle ilgili yeni ortaya çıkarılan şeylere her ne kadar lügat açısından bidat denilse de bu şeylerin dini açıdan bidat sayılması ve bidatin hükmünü alması mümkün değildir.

Klasik kitaplarda bidatin birçok taksimi yapılmıştır. Hanefi fukahâsından Bedruddin el-Aynî, bidati zat bakımından iyi ve kötü olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.⁹ Muhammed es-Senânî bidati, hüküm açısından taksime tabi tutar. Şöyle ki bidati; vacip, mendûp, mubah, mekruh ve haram olmak üzere beş kısma ayırır.¹⁰ Beyhâkî ise inanç bakımından ele alarak Kitap, sünnet, eser ve icmâya muhalif bidati dalalet olarak nitelerken, hayırlı işlerde meydana gelen bidatleri ise caiz görür.¹¹ Şâtîbî, bidati “sonradan ortaya konan dini görünümlü yol”¹² olarak tanımlar. Ona göre kimi âlimlerin bidati vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah veya bidati hasene ve seyyie olarak taksim etmeleri yerinde değildir. Çünkü

7 İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, 1: 186.

8 Müslim, *Sahihu Müslim*, 2: 704.

9 Muhammed b. Ahmed b. Musa Bedruddin el-Aynî, *Umdetü'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buhari* (Beyrut: Dârü İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.), 5: 230.

10 Muhammed b. İsmail b. Selah es-Senânî, *Sübülüs-Selâm* (y.y., Dârü'l-Hadis, t.y.), 1: 402.

11 Ahmed b. el-Hüseyn el-Hurâsânî Ebu Bekir el-Beyhakî, *Marifetüs-Sünen ve'l-Âsâr* (Kahire: Dârü'l-Vefâ, 1991), 4: 408.

12 İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-İtisâm* (y.y., Mektebetü't-Tevhid, t.y.), 1: 43.

bidat olarak nitelendirdikleri yeni şey Allah'ın emir ve Resûlü'nün yapılmasını teşvik ettiği genel kurallardan birinin kapsamına giriyorsa bidat değil, emredilen ve meşrudur.¹³ Âlimlerin bidatle ilgili taksimlerini ele aldığımızda bidat, genel bir kavram olup birçok kısmı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âlimlerin bidat hakkındaki farklı görüşlerinin, bidatin genel kavramına ve bakış açılarının farklı oluşuna dayandığı söylenebilir.

Âlimlerin bidat konusundaki bakışları birbirinden çok farklıdır. Mesela, bidat konusunda aşırılıkla tanınan bir kişi; imam Malik'e Taha Suresi'nin beşinci ayetinde geçen istivayı sorar, imam Malik bu soruyu dahi bidat sayar.¹⁴ Abdullah b. Ömer kuşluk namazının cemaatle kılınmasını¹⁵ ve dualarda ellerin göğüs hizasından daha fazla kaldırılmasını bidat saymıştır.¹⁶ Hatta bazı âlimler bu konuda aşırı giderek kimi içtihat ve düşünceleri de bidat olarak değerlendirmiştir. Nitekim bilindiği gibi cumhura göre, kurbanlık develerin işarı (kurbanlıkların işareti) sünnettir. Ebu Hanife ve İbrahim en-Naha'nin görüşü ise işarın bidat olduğu şeklindedir. Bu konuda verilen farklı hükümler hakkında Vekî'n görüşü sorulduğunda o, bu farklı görüşleri de bidat saymıştır.¹⁷ Yani ona göre aslında işarı bidat sayan görüş bidattir. Bidat, kişiler ve bakış açılarına göre değişkenlik gösterdiği için hükümü de değişkenlik gösterebilir. Dolayısıyla bidat konusunun iyi bir şekilde tahlil edilmesi gerekir. Bütün bunları değerlendirdiğimizde konuyla ilgili şunu söyleyebiliriz: Daha sonra meydana gelen şey din adına veya ibadet amacıyla yapılıyorsa bidat sayılır. Fakat yeni ortaya çıkanlar aslı bir kaynağa dayanıyor veya dinle değil fen ve sosyal aktivitelerle ilgili ise yasak bidat olarak sayılmamalıdır. Buna binaen bidatin kötü veya iyi bidat olarak taksimine de gerek kalmaz. Zira yeni ortaya çıkan şey, dinin aslı bir kaynağına dayanıyorsa bidat değildir. Eğer aslı bir kaynağa dayanmadığı halde din kisvesi altında uygulanıyorsa bidattir. Bu mülahazalar ışığında Diyarbakır ve Mardin bölgelerinde ölümle ilgili bazı uygulamaların bidat sayılıp sayılmaması konusunu İslam hukuku açısından ele alacağız.

2. Ölenlerin Ardından Yapılan Bazı Uygulamalar

Ölümle ilgili bidatlere geçmeden önce ölüm merasimlerinden kısaca bahsetmek istiyoruz. Diyarbakır ve Mardin bölgesinde ölümle ilgili birçok faaliyet ve merasimler icra edilmektedir. Vefat eden kişinin ölümünden başlayarak bir yıla kadar ölü arkasında dini vecibeler yoğun bir şekilde yerine getirilmeye çalışılmaktadır. İlk önce teçhiz işlemleri yerine getirilir. Defnedilmeden önce ölen kişi camiye veya caminin bulunmadığı yerlerde bir odaya konulur. Kur'an-ı Kerim'i bilen kişiler ölene bir hatim indirirler. Buna "dâhil hatmi" denilir. Yani kabre koyma hatmi

13 Şâtibi, *el-İtisâm*, 1: 322.

14 Hüseyin b. Mahmud b. Ferra el-Beğevi, *Şerhu's-Sünne* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1983), 1: 171.

15 Ahmed b. Hanbel b. Hilal eş-Şeybani, *Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1995), 6: 9.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 558.

17 Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslami, 1998), 2: 242.

denilir. Bazı bölgelerde ölen kişinin üzerine Kur'an-ı Kerim hatmi gibi tehlil hatmi (la ilahe illallah hatmi) de indirilir. Bazı yörelerde defin merasimine kadınlar ve erkekler birlikte katılırlar. Fakat kadınlar ile erkekler ayrı ayrı dururlar. Definden hemen sonra kabir özerinde telkin okunur. Telkin okunurken telkini okuyan kişi oturur diğer kişiler ise telkini ayakta dinlerler. Bu işlemler bittikten sonra defin işlemlerine katılanlar bir yerde toplanıp ölen kişinin akrabaları huzurunda ölüye Fatiha okurlar. Fatiha okunduktan sonra defin merasimine katılanlar dağılırlar. Ölen kişinin akrabaları ise taziye yeri hazırlamak için çalışmaya başlarlar. Bir yandan ise ıskat işlemleri yürütülür.

2.1. İskat ve Devir

Diyarbakır ve Mardin bölgelerinde ölen kişinin kılmadığı veya kaçırdığı namaz, tutmadığı oruç ve yerine getirmedeği/getiremediği yeminin kefareti ıskat adı altında verilmektedir. Bu bölgede ıskata çok önem verilmektedir. Halk arasında ıskatı verilmeyen kişinin dini vecibeleri yerine getirilmemiş sayılır. İskat meselesi son dönemde çok tartışılan bir meseledir. İskatın mahiyeti ve hükmünü açıkladuktan sonra bu yörede ölülerin arkasından verilen ıskatın şekli ve İslam hukukundaki hükmünü açıklamaya çalışacağız.

Bilindiği gibi İslam dini kolaylığı emreden ve ruhsatlardan yararlanmayı teşvik eden bir dindir. Mesela Ramazan orucunu tutamayan kişinin hem Kur'an-ı Kerim'e¹⁸ hem de Peygamber'in (s.a.s) sünnetine¹⁹ göre fidyeye vermesi gerekir. Bir kimsenin tutamadığı orucun fidyesini hayattayken vermesi evladır. Fakat herhangi bir nedenle hayatında veremediği fidyeye terekesinden ödenir.²⁰ Yemin kefareti de oruç fidyesi gibi Kitap²¹ ve sünnetle²² sabittir. İşte ölen kişinin ardından ıskat adı altında verilen şey Kitap ve sünnette sabit olan oruç fidyesi ve yemin kefaretidir. Ölen kişinin ardından verilen, ister kefaret ister ıskat isterse fidyeye adı altında verilsin hüküm bakımından aralarında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Zira isim farklılığı hakikati değiştirmez. Dolayısıyla oruç ve yemin ıskatı İslam hukukuna göre caizdir.

Namaz kefareti ise tartışma konusu olmuştur. Bazı fakihler namaz kefareti oruç kefaretiyle kıyas etmiş bazıları ise kıyas yapmadan onu istihşân delili altında meşru görmüştür.²³

18 Bkz. Bakara 2/184.

19 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 407.

20 Alâuddin b. Mesud el-Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi' fî Tertibiş-Şerâi'* (y.y., Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 5: 96; Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî eş-Şâfiî, *Hâşiyetu'l-Büceyremî 'alâ Şerhi Menhecî't-Tullâb* (y.y., Dârü'l-Fikir, 1995), 4: 23; Şeyhu'l-İslâm Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Esne'l-Metâlib fî Şerhi Ravâ'i't-Tâlib* (y.y., Dârü'l-Kitabî'l-İslâmî, t.y.), 1: 426; Mansûr b. Yunus b. İdris el-Behûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ'* (y.y., Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 2: 335.

21 Bkz. Mâide 5/89.

22 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünenu İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulkâkî (y.y., Dârü'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), 3: 248.

23 Zeynüddin b. Nüceym el-Hânefi, *el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'l-Dekâ'ik* (y.y., Dârü'l-Kitabî'l-İslâmî, t.y.), 2: 97;

Ayrıca ıskat verilirken devir yapılmaktadır. Buradaki uygulamalar şöyledir: İskatın verilmesi için bir-iki ton buğdayı hazır bulundurmaya zor olduğundan bir torba buğday hazır bulundurulur. Köy imamı veya ehil olan bir kişi ölen kişinin velisinden vekâlet alır ve fakirlere veya fakirlere vekil olan kişiye hazır bulunan bir torba buğday verir. Fakirlerin vekili de bu buğdayı imama hibe eder. Bu şekilde uygulama birkaç sefer tekrar edilir. Bu işlemlerin sonunda ölen kişinin velisi belirlenen buğdayın parasını fakirlere verir. Fakat bazı mevsimlerde ıskata yetecek kadar buğday ellerinde mevcut olmayabilir. Ölen kişiyi ıskatsız bırakmamak için yine bir torba buğday hazır bulundurulur ve bahsedilen şekilde devir yapılır. Daha sonra hasat döneminde belirlenen buğdayın kıymeti verilir. Dolayısıyla hayali bir mal üzerinde devir yapılmaktadır. Her ne kadar bazı fıkıh kitaplarında bu uygulama “verdim-aldım” gibi sözlerle hibe adı altında değerlendirilip cevaz verilmişse de²⁴ bunun gerçeklikle hiçbir alakası yoktur. Ölen kişinin varisleri mevcut olan malı fidye olarak verip, geri kalan kısmı ise ellerine geçtiği zaman vermeleri söz konusudur. Dolayısıyla bu şekilde yapılan devir bidat olduğu gibi bunun İslam hukukunda da yeri bulunmamaktadır.

2.2. Taziye Yemekleri

Bu bölgelerde ölen kişinin taziyesine gelen misafirlere yemek ikramı yapılmaktadır. Daha önce taziye birkaç gün sürerdi ve bu günlerde iki öğün yemek verilirdi. Son birkaç yıldır taziye süresi üç günle sınırlandırılmıştır. Taziye günlerinde dağıtılan yemek ücretleri büyük bir yekün tutmakta ve özellikle fakirlerin bütçesini zorlamaktadır. Her ne kadar Diyarbakır'ın bazı bölgelerinde taziye yemek ücretleri komşu ve akrabalar tarafından karşılanırsa da Mardin ve birçok ilçesinde ölen kişinin terekesinden karşılanmaktadır. Bu da bazı durumlarda yetim kişilerin malından karşılanmasına sebep olmaktadır. Ölen kişiden kalan yetimler varsa İslam hukukuna göre bunların malını izinleri olmadan harcamak caiz değildir.²⁵ Ölen kişiden kalan yetimler yoksa ölen kişinin akrabalarının yemekle meşgul olmaları uygun değildir. Nitekim Peygamber (s.a.s) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “Cafer ailesine yemek yapınız. Onları meşgul eden sıkıntıları vardır.”²⁶

Dolayısıyla taziyelerde ölen kişinin ailesi tarafından verilen yemek kötü bir bidattir.²⁷ Zira bu uygulama Peygamber (s.a.s) zamanında bulunmuyordu. Ayrıca

Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr 'ale'l-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 2000), 8: 471; Lütfi Şentürk, “İskat-ı Salât”, *Diyanet Dergisi* 15, sy. 5-6 (1976): 2.

24 Ebu'l-Berekât Hasan bin Ammâr bin Ali eş-Şürunbülâli, *Merâki'l-Felâh Şerhu Metni'l-İdâh* (y.y., el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 1: 169.

25 İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râ'ik*, 2: 207.

26 Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (v. 273/887), *Sünenü İbni Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülhakî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.), 1: 514.

27 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 2: 240.

ölen kişinin akrabaları kendi musibetleriyle meşgul oldukları halde bunu bırakıp yemekle iştiğal ederler. Bu da musibetlerine musibet katar.²⁸

Kimi bölgelerde ölen kişi için bazen helva dağıtılır, bazen de bir yıla kadar akşam yemeği çıkartılır. Bunlar fıkıh açısından sadaka hükmündedir. Yani bunlar hayır ve sadaka kavramı altında değerlendirilebilir. Dolayısıyla ölümlerin arkasından helva ve tuz gibi şeylerin dağıtılmasının veya her gün akşam yemeğinin çıkartılmasının caiz olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde sadaka vermek teşvik edilmiş ve sadaka verme zamanı, mekânı ve şekli de sınırlandırılmamıştır.

2.3. Kabir Ziyareti

Diyarbakır ve Mardin'in bazı bölgelerinde insanlar; defin işleminden sonraki ilk üç gün, sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa ölünün kabrini ziyaret eder ve kabrin başında Kur'an-ı Kerim'den bazı ayet ve sureler okurlar. Bu merasimlere ölen kişinin akrabaları ve köylüler katılır. Bu âdet öyle yerleşmiştir ki bir kişi buna katılmadığında ayıplanır. Bilindiği üzere kabir ziyareti Peygamber (s.a.s) tarafından teşvik edilmiştir. Ancak bu şekilde bir kabir ziyareti ne Peygamber (s.a.s) döneminde ne de sahabe ve sonraki dönemlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte bu uygulamaları Peygamber'in (s.a.s) reddettiği bidat olarak saymak da mümkün değildir. Zira kabir ziyaretiyle ilgili sünnet uygulamaları bulunmaktadır.²⁹ Her ne kadar Peygamber (s.a.s) üç gün peş peşe kabir ziyareti yapmamışsa da ziyaretle ilgili sünnet uygulaması bulunduğu için bu uygulamaları bidatle nitelendirmek yanlış olur. Zira kabir ziyaretiyle ilgili bir sınırlama bulunmadığı gibi³⁰ bölgede mezarlıkların bazı vakitlerde ziyaret edilmesinin âdet haline getirilmesi İbn Abbas'ın rivayet ettiği "Müslümanların güzel gördüğü her şey güzeldir"³¹ anlamındaki hadisin muhtevası çerçevesinde de değerlendirilebilir. Fakat bu ziyaretlerin diğer güzel uygulamalar gibi vacip veya sünnet olarak telakki edilmemesi için sürekli olarak yapılmaması son derece önemlidir.³²

Bu konuda Müslümanlar, bilinçlendirilmediği takdirde bu tür uygulamaları dini bir vecibe olarak telakki eder ve gerekli görürler. Bu da sünnetle vaciplerin karıştırılmasına sebep olur. Bazı yerlerde ise ölen kişinin kabrine üç bayram arifesinde gidilir ve akrabalarına tekrar başsağlığı dilenir. Üç bayram kabirlere gitmek de bir asla dayandığı için onu bidat saymak uygun olmaz. Fakat bayram günlerin-

28 Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Sabık es-Suyuti, *Misbâhu'z-Zucâce Şerhu Süneni İbn Mâce* (Karatşi: Kadimi kütüphane, t.y.), 1: 116.

29 Müslim, *Sahihu Müslim*, 2: 672.

30 Ahmed b. Muhammed es-Savî, *Bulğatu's-Sâlik li Ekrabi'l-Mesâlik* (y.y., Dârü'l-Maarif, t.y.), 1: 560.

31 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 505.

32 İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, 2: 234.

de, ölen kişinin ailesine başsağlığı dileyip taziyede bulunmak bidattir. Zira taziye üç günle sınırlandırılmıştır.³³

2.4. Kırk Gün Peş Peşe Mezar Başında Yasin Suresinin Okutulması

Diyarbakır'ın bazı ilçelerinde ölen kişinin akrabaları köy imamı veya başka bir hocaya bir miktar para vererek kırk gün peş peşe ölen kişi için Yasin Suresi'ni okuturlar. Daha önce de değinildiği gibi kabir ziyaretleri bir asla dayandığı için bidat sayılmaz. Fakat Kur'an-ı Kerim hatmi indirmek veya Yasin Suresi'ni ücret karşılığında okutmak ihtilafli bir konudur. Buna cevaz verenler olduğu gibi cevaz vermeyenler de mevcuttur.³⁴ Bununla birlikte kırk gün peş peşe mezar başında Yasin okutulması bir dini vecibe olarak telakki edildiği takdirde yanlış bir uygulama olur ve dolayısıyla bidat sayılabilir.

2.5. Hatim İndirmek

İbadetlerin sevabını bağışlamak konusu kelamcılar arasında tartışıldığı gibi hukukçular arasında da tartışılmaktadır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'i ücretsiz veya ücret karşılığında okuyup sevabını bağışlamak ihtilaf konusu olmuştur. Fakat burada bu konuların delilleriyle birlikte detaylı bir şekilde ele alınması zor olduğundan biz sadece Kur'an-ı Kerim'in sevabının okuyanın dışında başka kişilere ulaşip ulaşmadığına değineceğiz.

Kur'an-ı Kerim'in sevabının okuyan kişinin dışında hiç kimseye ulaşmayacağı görüşü: Bu görüşte olan fakihlerin temel dayanağı ibadetlerin şahsi olmasıdır. Onlara göre mükellef olan kişi namaz kılmadığı takdirde hiç kimse onun yerine namaz kılamaz. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'i okumayan kişinin yerine başka birisi Kur'an okuyamaz. Okusa da ona hiç bir faydası olmaz. Nitekim Peygamber (s.a.s) ve sahabeden hiçbiri başkası için Kur'an-ı Kerim okumamıştır. Ayrıca sevabı başkalarına bağışlanmak üzere Kur'an-ı Kerim'i okumanın caiz olduğuna dair bir rivayet olsaydı bize ulaşırdı. Bu görüşte olanların başvurdukları diğer bir delil ise; "İnsan için ancak çalıştığı vardır." (en-Necm 53/39) mealindeki ayettir. Bu ayetin zahirine göre insan yalnız çalıştığı için karşılığını alır. Bunun dışında ona hiçbir şey fayda vermez.³⁵ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in sevabı, okuyan kişinin dışında başka

33 Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Murri en-Nevevi, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, thk. Mahmud Marahî (y.y., Dârü'l-Fikir, t.y.), 5: 305; Ahmed b. Güneym b. Sâlim en-Nefrâvi, *el-Fevâkihu'd-Devâni 'âlâ Risâleti İbn Ebi Zeyd el-Kayravani* (y.y., Dârü'l-Fikir, 1995), 1: 285; Behûti, *Keşşâfu'l-Kınâ*, 2: 160; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 6: 41.

34 Fahrüddin Osmân b. Ali ez-Zeylâi el-Hanefî, *Tebyinu'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Dakâ'ik* (Kâhire: el-Matbaatu'l-Kübra el-Emiriyye, 1313), 1: 246; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 6: 56.

35 Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Basri el-Bağdâdi Maverdi, *el-Hâvi fi Fikhi's-Şafii*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 8: 298; Yahya b. Ebî'l-Hayr b. Salim el-İmrâni eş-Şafii, *el-Beyân fi Mezhebi'l-İmami's-Şafii*, (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 8: 317.

kişilere ulaşmadığı için ücretle okumak da caiz değildir.³⁶ Zira ulaşmayan bir sevabın karşılığında ücret almak batıl yoldan bir mal almak demektir.

Kur'an-ı Kerim'in sevabının okuyan kişinin dışında başka kişilere ulaştığı görüşü: Ehl-i sünnetin cumhuruna göre ölümlere Yasin Suresi'ni okumak sünnettir. Buna göre Kur'an-ı Kerim'in sevabı okuyan kişiye ulaşır. Kur'an-ı Kerim'in okunduğu mecliste hazır bulunanlara ve dinleyenlere faydası olduğu gibi okunan meclise de bereketi nazil olur. Bunların dayandığı temel esas Peygamber'in (s.a.s) bazı hadisleridir. Abdullah b. Zübeyr'in naklettiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resülü! Babam hacetmeden vefat etti. Onun yerine hac yapabilir miyim?" Hz. Peygamber de "Sen onun en büyük çocuğu musun?" diye sordu. O da evet cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "O halde babanın yerine hac yap. Şayet babanın borcu olsaydı onun borcunu ödemez miydin?" dedi.³⁷

Bir adam Peygamber (s.a.s.)'e gelip "Ey Allah'ın Rasülü! Annem vefat etti ve zannediyorum ki konuşabilseydi sadaka vermek isterdi. Onun yerine sadaka versem ona bir sevap var mıdır?" diye sordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s.) "evet" şeklinde cevap verdi.³⁸

Bir hadis-i şerifte ifade edildiğine göre, bir kadın çocuğunu kaldırarak "Ey Allah'ın Resülü! Buna hac düşer mi?" diye sorar. Peygamber (s.a.s.) de "Evet ve sana da sevap vardır." der.³⁹

Başka bir hadiste de şöyle buyuruluyor: "Peygamber (s.a.s.) bizzat kendi eliyle boynuzlu iki alaca koç kurban etti. Birisi kendisi için diğeri ise ümmeti için."⁴⁰

Kur'an-ı Kerim'in sevabının ölümlere ulaştığını savunan âlimler yukarıda zikredilen hadislerle dayanırlar. Onlara göre bu hadisler, ibadetlerde hem niyabetin caiz olduğuna hem de yapılan ibadetlerin sevabının yapan kişinin dışındakilere ulaştığına delalet etmektedir.⁴¹ Ayrıca Peygamber'in (s.a.s.) döneminde yılan sokan bir kişinin iyileşmesi için sahabeden bazıları Fatiha okumuş ve bunun karşılığında ücret almıştır.⁴² Dolayısıyla bir fayda karşılığında ücret almak caiz ise Kur'an-ı Kerim'in sevabının ölümlere ulaşması karşılığında da ücret almak caiz olmalıdır. "İnsanların güzel gördüğü şey Allah katında güzeldir."⁴³ hadisi gereğince de Kur'an-ı Kerim'in ölümlere okunması ve karşılığında ücret alınması caiz olmalıdır.

36 İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 6: 57

37 Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurasânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (Halep: Mektebu'l-Metbuâtî'l-İslamiyye, 1986), 5: 119.

38 Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır (y.y., Dârü Tevki'n-Necât, 1422), 2: 102.

39 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 373.

40 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43: 66.

41 Mevsili, *el-İhtiyâr li Talîl'l-Muhtâr*, 4: 179; İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 2: 243.

42 Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 3: 467.

43 Vehbe Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuhu* (Dımaşk: Dârü'l-Fikir, t.y.), 2: 1581; Muhammed b. Ahmed b. 'Urfe ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'ale's-Şerhi'l-Kebir*, thk. Muhammed 'Alîş (Beyrut: Dârü'l-Fikir, t.y.), 4: 22.

Bunlara göre Kur'an-ı Kerim'in okunmasından sonra ölümlerin ruhlarına ulaşması için dua etmek daha uygundur. Zira duanın faydalı olduğu konusunda neredeyse ihtilaf yoktur.⁴⁴ Dolayısıyla dua yoluyla sevabın bağışlanması durumunda bu sevabın ulaşması daha çok umulur. İmam Şafiî ve mezhebine mensup mütekaddimîn fakihler, Kur'an-ı Kerim'in sevabının okuyan kişi dışında başka kişilere ulaşmayacağı yönündedir. Fakat müteahhirin fakihlerin görüşü, diğer mezheplere mensup fakihler gibi, Kur'an-ı Kerim'in sevabının okuyanın dışında başka kişilere de faydası olduğu yönündedir. Şafilere göre, Kur'an-ı Kerim'in okunduğu yere bereket nazil olur. Bu bereket yalnız hayatta olanlara mahsus değildir. Dolayısıyla ölenin yanında veya kabri başında okunduğunda, ölen kişi bu okumadan faydalanır. Ayrıca okumadan sonra yapılan duaların makbul olduğu gibi ölen kişiye yapılan duaların ona ulaşacağı hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Şafii fakihlerine göre; İmam Şafiî'den Kur'an-ı Kerim'i okumanın okuyanın dışında hiç kimseye faydası olmadığı hususunda nakledilen görüş genel olmayıp, dua ve niyetsiz okunan kıraatle ilgili bir görüş beyanıdır.⁴⁵ Buna göre başka kişinin niyetiyle Kur'an-ı Kerim okunduğunda, okumadan sonra yapılan duayla birlikte Kur'an-ı Kerim'in sevabının, okuyanın dışında başka kişilere de ulaştığını söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'in sevabının okuyanın dışında başka kişilere ulaşıp ulaşmadığı hususunda birbirinden farklı bu iki görüşü değerlendirdiğimizde, cumhurun görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira ibadetlerin sevabının, ibadeti yapanın dışında başka kişilere de ulaştığı yukarıda zikrettiğimiz hadislerden anlaşılmaktadır. Duanın faydasına dair ise herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir fayda karşılığında ücret vermenin veya almanın caiz olması gerekir. Fakat bu pazarlık konusu ve bir gelir kapısı haline getirilmeden, okutan kişinin okuyan kişiye gönlünden geleni vermesi daha uygundur.

2.6. Mevlid Okutulması

Mevlidin, Peygamber'den (s.a.s.) sonra meydana geldiği hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Burada mevlidin tarihi gelişim sürecini işlemeyeceğiz. Zira bu konuda müstakil makaleler bulunmaktadır. Ancak mevlidin İslam hukukundaki hükmüne geçmeden önce Diyarbakır ve Mardin illerinde ölen kişiler için okutulan mevlitlerden bahsetmek istiyoruz. Genel olarak ölenlerin ardından üç mevlit okutulur. Birincisi taziyenin bittiği üçüncü günde, ikincisi ölümün kırkıncı gününde, üçüncüsü ise ölüm yıl dönümünde okutulmaktadır. Mevlit merasimi Peygamber'den (s.a.s.) sonra meydana gelmiş olup Peygamber'i (s.a.s.) anma etkinliğidir. Peygamber'i (s.a.s.) öven şiir ve düz yazı halinde birçok methiye yazıl-

44 Muhammed el-Hatib eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rîfeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc* (y.y., Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 4: 110.

45 Ensârî, *el-Gürerü'l-Behiyye fi Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye* (y.y., el-Matabaatu'l-Meymeniyeye, t.y.), 4: 34; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, 4: 110.

mıştır ve bu etkinliklerde bunlar okunmaktadır. Bu methiyeler ve merasimler 12-13. yüzyıldan sonra mevlit adını almıştır.⁴⁶ Söz konusu bölgede mevlidi dinlemek ve yemek merasimine katılmak amacıyla komşular davet edilir. Toplanan kişilere köy imamı veya mevlithanlar tarafından mevlit okunur. Mevlitten sonra ise yemek ikramı yapılır.

Peygamber'i (s.a.s.) methetmenin caiz olduğu hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Hatta Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda Ka'b b. Zühreyr (r.a.) onu meşhur kasidesiyle methetmiş, Peygamber (s.a.s.) de bundan hoşnut olmuş ve üzerindeki cübbesini çıkarıp Ka'b'a vermiştir.⁴⁷ Mevlitten sonra dağıtılan yemekler ise Kur'an'da geçen "hayır yapınız" (Hac 22/77) ayeti ve Peygamber'in (s.a.s.) sadaka vermeyi emreden hadislerinin kapsamına girer. Yani mevlit okumak Peygamber'e yapılan methiyeler kapsamında, yemek ikramı ise sadaka ve hayır işleri kapsamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla hem mevlit okumak hem de mevlitten sonra verilen yemekler caiz olmalıdır. Fakat mevlit okutmak farz veya vacip olarak telakki edilmemeli ve borç altına girip mevlit verilmemelidir.

2.7. Kabirlerin Süslenmesi

Son dönemde, ölen kişilerin kabri mermer ve benzeri yapılarla süslenmektedir. Kabirlerin süslenmesi veya üzerine bir kubbe yapılması iki kategoride değerlendirilebilir. Kabrin bulunduğu mezarlık ailenin özel mülkü ise kabrin süslenmesini veya üzerine bir kubbe yapılmasını fakihler mekruh görmüştür.⁴⁸ Eğer kabrin bulunduğu mezarlık vakıf malı ise kabrin üzerine herhangi bir binanın yapılması caiz görülmemiştir.⁴⁹ Zira bu gibi mezarlıklarda kabrin burada kalma hakkı sonsuz kadar devam etmez. Bölgelere göre değişmekle birlikte bu hak belirli bir zamana kadar sürer. Belirli bir müddet geçtikten sonra kabir açılır ve yeni sahiplerine tahsis edilir.⁵⁰ Başkasına ait özel arazilerde de ölüyü defnetmek ve üzerine kubbe vb. bir bina yapmak caiz görülmemiştir.⁵¹

Sonuç

İslam ülkelerinin genelinde olduğu gibi Diyarbakır ve Mardin bölgelerinde de ölümle ilgili Peygamber (s.a.s.) döneminde olmayan birçok uygulama bulunmaktadır. Ancak bütün bu uygulamaların bidat olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Bidatle ilgili rivayet edilen hadisler birlikte ele alındığında ve sahabenin uygulamalarına bakıldığında Peygamber (s.a.s.) döneminde olmayıp fakat daha

46 Osman Çetin, "Tarihte İlk Mevlid Merasimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (1987): 75.

47 Ali b. Burhanuddin el-Halebî, *es-Siretu'l-Halebiyye fi Sireti'l-Emini'l-Me'mûn* (Beirut: Dârü'l-Marife, 1400), 3: 239.

48 Nevevî, *el-Mecmû'*, 5: 296; Zeylâi, *Tebyînu'l-Hakâ'ik*, 1: 246; Buhûti, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, 2: 139.

49 Nefrâvî, *el-Fevâkihu'l-Devânî*, 1: 292; Nevevî, *el-Mecmû'*, 5: 298; Buhûti, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, 2: 139; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 2: 237.

50 İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, 2: 245.

51 Maverdî, *el-Hâvî fi Fikhi's-Şâfi'*, 7: 171.

sonra ortaya çıkan her şeyin kötü bidat olarak değerlendirilmesinin doğru olmayacağı anlaşılmaktadır. Mesela teravih namazının yirmi rekat olarak cemaatle kılınması Peygamber (s.a.s) döneminde ortaya çıkmış bir uygulama değildir. Bu Hz. Ömer (r.a.) döneminde yapılmış bir uygulama olup hiçbir fakih tarafından da kötü bidat olarak değerlendirilmemiştir. Aksine Hz. Ömer'in (r.a.) tabiriyle "güzel bidat" olarak nitelendirilmiştir. Yine Hz. Osman (r.a.) cuma gününde ikinci ezanın okunması şeklindeki uygulamayı başlatmış ve bu günümüze kadar devam etmiştir.

Bidat konusu iyi araştırılıp, öylece hükmü ortaya konulmalıdır. Belli bir ayet veya hadise göre değil; Kur'an-ı Kerim, Peygamber'in (s.a.s) sünneti ve sahabe uygulamaları bir bütün olarak göz önünde bulundurulup ona göre karar verilmelidir. Netice olarak şunu söylemek mümkündür: İslam'ın ilk teşekkül döneminden sonra ortaya çıkan ve bir asla dayanmayan yeni hususlar din adına, ibadet amacıyla, vacip veya sünnet telakki edilip yapılıyorsa bidat olarak nitelenebilir. Fakat yeni ortaya çıkan hususlar aslı bir kaynağa dayanıyorsa veya dini alanla ilgili değil fenle, sosyal aktivitelerle ilgili ise kötü bidat olarak nitelenmez. Diyarbakır ve Mardin bölgelerinde de ölenlerden sonra yapılan ve kötü bidat olarak nitelenebilecek bazı uygulamalar olduğu gibi güzel uygulamalar da bulunmaktadır. Kanaatimizce ölen kişi için üç gün peş peşe sabah ve akşam mezarlığa gitmek, kırk gün mezar başında Yasin suresini okutmak, hatim indirmek, mevlit okutmak, ıskat adı altında oruç ve yemin kefareti vermek bidat değildir.

Ölen kişinin ailesi tarafından verilen taziye yemekleri, ıskat içerisinde yapılan devir, ölen kişinin kabrinin mermer ve benzeri yapılarla süslenmesi, kabirlerin yapılışı veya üzerine kubbe yapılması bidat olarak nitelenebilir.

Kaynakça

- Askalâni, Ahmed b. Ali b. Hacer (v. ö.852/1448). *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihî'l-Buharî*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1379.
- Âynî, Muhammed b. Ahmed b. Musa Bedruddin el-Aynî (v. 855/1451). *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahihî'l-Buharî*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.
- Beğavî, Hüseyin b. Mahmud b. Ferra el-Beğavî (v. 517/1123). *Şerhu's-sünne*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 1983.
- Beyhâkî, Ahmed b. el-Hüseyin el-Hurâsânî Ebu Bekir el-Beyhâkî (v. 458/1065). *Marifetu's-Sünen ve'l-âsâr*. Kahire: Daru'l-Vefâ, 1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire (v. 256/870). *el-Câmiu's-Sahih*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır. y.y., Dârü Tevki'n-Necât, 1422.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus b. İdris (v. 1050/1640). *Keşşâfu'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ'*. y.y., Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Büceyremî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî eş-Şâfiî (v. 1221/1086). *Hâşiyetu'l-Büceyremî 'alâ Şerhi Menheci't-Tullâb*. y.y., Daru'l-Fikir, 1995.
- Cürçânî, Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürçânî (v. 471/1078). *Dercu'd-Dürer fi Tefsiri'l-Ay ve's-Suver*. Amman: Daru'l-Fikr, 2009.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid el-Cürçânî (v. 816/1413). *Târifat*. Kahire: Daru'l-Fedîle, t.y.

- Çetin, Osman. "Tarihte İlk Mevlid Merasimleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 2 (1987).
- Dusûkî, Muhammed b. Ahmed b. 'Urfe (v. 1230/1815). *Hâşiyetü'd-Dusûkî 'aleş-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Muhammed 'Alîş. Beyrut: Dârü'l-Fikir, t.y.
- Ensârî, Şeyhu'l-İslâm Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 926/1520). *Esne'l-Metâlib fî Şerhi Ravdî't-Tâlib*. y.y., Dârü'l-Kitabî'l-İslamî, t.y.
- Ensârî, Şeyhu'l-İslâm Zekerîyya b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Ğürerü'l-Behiyye fî Şerhi'l-Behcetî'l-Verdiyye*. y.y., el-Matabaatu'l-Meymeniyye, t.y.
- Halebî, Ali b. Burhanuddin (v. 1044/1634). *es-Siretu'l-Halebiyye fî Sireti'l-Emini'l-Memun*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1400.
- İbn Abidin, Muhammed Emin (v. 1252/1836). *Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1992.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Hanbel b. Hilal Ebû Abdullah eş-Şeybanî (v. 241/855). *Müsnevu İmam Ahmed b. Hanbel*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1995.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Bustî (v. 354/965). *Sahihu İbn Hibban*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887). *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî. y.y., Dârü'r-Risâletî'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (v. 731/1330). *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dârü'l-Maarif, t.y.
- İbn Nüceym, Zeynuddîn b. Nüceym el-Hânefî (v. 970/1563). *el-Bahru'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'l-Dekâ'ik*. y.y., Dârü'l-Kitabî'l-İslamî, t.y.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Şihabuddin Ebu'l-ferec Zeynuddin (v. 795/1393). *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*. Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2008.
- Karaman, Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİBY, 2006.
- Kâsânî, Alâuddîn b. Mesud el-Kâsânî (v. 587/1191). *Bedâi'us-Sanâi' fî Tertibiş-Şerâi'*. y.y., Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muazzem Şah el-Keşmirî el-Hindî (v.1353/1934). *Arfuş-Şezi Şerhu Süneni't-Tirmizî*. Lubnan: Daru't-Türası'l-Arabî, 2004.
- Komisyon. *Mucemu'l-vesît*. y.y., Mektebetu's-Şürûkîd-Devliyye, 2004.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Hanefî (v. 683/1284). *el-İhtiyâr li Talîli'l-Muhtâr*. thk. Beşşar Bekrî Arabî. Beyrut: Dârü'l-Kütübîl'l-İlmiyye, 1937.
- Müslim, İbnü'l-Haccac Ebu'l-Hasan en-Neysabûrî (v. 261/874). *Sahihu Müslim*. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.
- Nefrâvî, Ahmed b. Güneym b. Sâlim (v. 1126/1714). *el-Fevâkihu'd-Devânî 'âlâ Risâletî İbn Ebî Zeyd el-Kayravanî*. y.y., Daru'l-Fikir, 1995.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî (v. 303/915). *Sünenü'n-Nesâî*. Halep: Mektebu'l-Metbuâtî'l-İslamiyye, 1986.
- Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Murrî en-Nevevî (v. 676/1277). *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*. thk. Mahmud Marahî. y.y., Dârü'l-Fikir, t.y.
- Savî, Ahmed b. Muhammed (v. 1241/1825). *Bulğatu's-Sâlik li Ekrabi'l-Mesâlik*. y.y., Dârü'l-Maarif, t.y.
- Sen'ânî, Muhammed b. İsmail b. Selah (1182/1768). *Sübülü's-Selâm*. y.y., Daru'l-Hadis, t.y.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Sabîk (v. 911/1505). *Misbâhu'z-Zucâce Şerhu Süneni İbn Mâce*. Karatşi: Kadimî kütübhanne, t.y.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed (v. 790/1388). *el-İtisam*. y.y., Mektebetü't-Tevhîd, t.y.

- Şentürk, Lütfi. "Iskat-ı Salât". *Diyanet Dergisi* 15, 5-6 (1976).
- Şürunbülâlî Ebu'l-Berekât Hasan bin Ammâr bin Ali (v. 1069/1658). *Merâki'l-Felâh Şerhu Metni'l-İzâh*. y.y., el-Mektebetu'l-Asriyye, 2005.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa (v. 279/892). *Sünenu Tirmizî*. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Zeylâî, Fahrüddîn Osmân b. Ali el-Hanefî (v. 743/1342). *Tebyînu'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Dakâ'ik*. Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, 1313.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*. Dımaşk: Dârü'l-Fikir, t.y.